

Feljegyzések az Erdélyi Tudományos Füzetek előzményeiről és első tíz esztendejéről

Ha bárki is tájékozódni akar a most, 300. kötetének megjelenése alkalmából idézett Erdélyi Tudományos Füzetekről, két megbízható forrás is a rendelkezésére áll: az egyik a *Romániai magyar irodalmi lexikon* 1981-ben megjelent első kötetében egy, Katona Ádám által jegyzett szócikk (persze ez csak az EME 1947-es, átmeneti megszűnéséig), a második Gaal György 2009-ben, épp az ETF-ben megjelent tanulmánya (de nyilván ez is kiegészítendő volna az utóbbi 15 év adataival). Ennek ellenére nem célozom itt most az utóbbi másfél évtized adatainak felsorakoztatásával valamiféle teljességre törekvéssel áttekinteni ezt az utóbbi tizenöt évet. Inkább az 1947 és 1992 közötti időszak erdélyi magyar tudományosságának helyzetét próbálom meg vázlatosan áttekinteni, s a végén – a személyes érintettség okán is – feleleveníteni néhány epizódot annak a tíz esztendőnek a történetéből, amikor az én vállamra nehezedett az 1947-ben megszűnt sorozat újraindításának felelőssége és terhe.

Amikor a kommunista pártállam 1947–1948-ban egy minisztertanácsi határozattal felszámolta az összes jogi személyiséggel rendelkező civil egyesületet, szövetséget, köztük az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is,

célja többek között az is volt, hogy a felnövekvő nemzedék kommunista átnevelését mindenestül a maga kezébe vegye. Ennek az átnevelésnek az egyik területe pedig a múlt és a saját nemzeti értékek kutatásával foglalkozó tudományok kisajátítása volt. A magyar tudományosságnak Erdélyben ezeken a területeken is voltak számottevő eredményei, s az első időkben, különösen addig, amíg a Bolyai Tudományegyetemen ezeken a tudományágaknak az oktatása folyt, és amíg a különböző akadémiai kutatóintézetekben a fiatal nemzedékhez tartozó magyar kutatók is helyet kaptak, ez a munka, bár a korra jellemző ideológiai kényszerzubbonyban, de 1948 után is tovább folyt. A Sztálin halála utáni *olvasás éveiben* történt ugyan pár lazító lépés: néhány önismereti jellegű könyv meg is jelent, de folytatását az 1956-os magyar forradalom leverését követő romániai megtorlások idején, a „magyar nacionalizmus és irredentizmus elleni harc” jegyében, derékba törték.

1965-től a pártvezetésben történt változás, Ceaușescu hatalomra jutása összefüggésében újabb „nyitás” történt: a hivatalos román kultúrpolitikában változott a nemzeti múlthoz és hagyományokhoz való viszony, megnyíltak a kapuk az

Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész, szerkesztő, PhD, Kolozsvár, davidgyula2006@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-3-12>

addig „rothadó burzsoá kultúrájának” bélyegzett nyugati irodalom és tudományosság felé, s ebből a romániai magyarságot sem lehetett kizárni. Így hozták létre 1970-ben a nemzetiségi kiadót, a Kriteriont, így jött létre a román televízió hetenként egy egész délutánt betöltő magyar adása, és vette kezdetét az ország területének közgazgatási átrendezésével (az ún. megyésítéssel), főképp a Székelyföldön létrehozott megyékben a magyar kulturális élet addig nem tapasztalt fellendülése. Ennek persze az is a feltétele és magyarázata volt, hogy ezeknek az intézményeknek az élére olyanok kerültek, akik a lehetőségeket a maximumig, sőt olykor azon is túlmenően kihasználták, és tartalommal tudták megterhelni az adott kereteket.

A szellem kiszabadult a palackból, s ezek között a keretek között, a korábban jórészt az asztalfiókjuknak dolgozó, de a nyilvánosságból mellőzött tudósok, kutatók is lehetőséget kaptak arra, hogy munkájuk eredménye napvilágot (nyomdafestéket) lásson. Csak néhány példát említek: első sorban a Szabó T. Attiláét, akinek évtizedek alatt felhalmozott céduláiból kötetekké formálódhatott az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, s ennek a nyolcvanas években bekövetkezett újabb politikai-ideológiai megszorítások ellenére 1984-ig négy kötetet tudott megjeleníteni. Vagy a Balogh Edgár és Venczel József által 1969-ben útjára bocsátott *Romániai magyar irodalmi lexikont*, amely nem kisebb feladatot tűzött a népes munkatársi gárda elé, mint az 1918 utáni kisebbségi magyar szellemi élet teljes, adatszerű számbavételét. Igaz, ez a teljesre törekvés akkor is politikai megfontólástól vezetett korlátok közé volt szorítva, de az addigi egyoldalú irodalomközpontúságot sikerült némiképp feloldani, s a későbbi kötetekben az eredeti koncepciót érvényesíteni.

Egyébként – már 1989 előtt is – főképp az első évtizedben, olyanok munkássága

is közismertté válhatott, mint Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond, Imreh István, Kiss András, Pataki József, B. Nagy Margit, Demény Lajos, a történet- és művészettörténet-tudományok, vagy ifj. dr. Kós Károly, Nagy Jenő, Szentimrei Judit, Konsza Samu, Kallós Zoltán, Faragó József a néprajz területén. Ugyanakkor a Kriterion elindított több olyan kiadványsorozatot, amelyek a fiatal kutatónemzedéknek is nyilvánosságot kínáltak: a *Népismereti Dolgozatokat* (1976–1983 között 6 kötet), a *Zenetudományi Írások* (1977–1983 között 3 kötet), a *Művelődéstörténeti Tanulmányokat*, az *Irodalomtudományi és Stiliztikai Tanulmányokat*, a *Nyelvészeti Tanulmányokat* vagy az akkori valóság problémáinak szociográfiai tanulmányokban teret adó *Változó valóság* (2-2 kötet). Egyes kötetek kapcsán pedig a felsoroltak közül, a Korunk-délelőttök rendezvényei keretében, alkalom adódott az adott tudományág, téma-, illetve tárgykör kérdéseinek szakszerű megvitatására is.

Ezek voltak „azok a lázas hetvenes évek”, hogy Lászlóffy Aladárt idézzem, bár ő ezt az akkoriban ugyancsak felvirágzó szépirodalmi termésre értette, de én úgy gondolom, hogy az erdélyi magyar tudományosságra is érvényes.

Mi pedig, akik a kiadóban ezeknek a könyveknek a szerkesztői, tervezői voltunk, egy-egy forró hangulatú író-olvasó találkozó alkalmával a közönség lelkes visszajelzésében is részesültünk.

Mindennek aztán 1984-ben egy újabb ideológiai bemerevítés vetett véget, hatalmi szóval: „legyen már vége ezeknek az álcázott folyóiratoknak”.

Most, az Erdélyi Tudományos Füzetek 300. kötetének bemutatása kapcsán azért éreztem szükségesnek ezeket az időket felidézni, mert az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraindulásakor ez a visszafojtott, de változatlanul élő szakmai és közönségigény szabadult fel, s toborzott az újjászületett Egyesület köré addig soha nem látott

tömeget. Mert az EME, 1990. október 27-én megtartott alakuló közgyűlésekor, már 616 tagot számlált, az 1995-ös közgyűlésre pedig ez a taglétszám 2515-re szaporodott, s ebből – napjainkban különösen meggondolkoztató szám – 652 (!) egyetemi hallgató volt. Az ő várakozásuktól indítva formálta konkrét tervekké az EME választott vezetősége az új alapszabályokban megfogalmazott tennivalókat és konkrét kiadói terveket. S az elindított EME-könyvkiadásnak a tudományok művelői és a közönség részéről egyaránt kifejezésre juttatott, ilyen elvárásoknak kellett megfelelnie az elkövetkező években.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület feltámasztásának igénye már az akkor még valósnak és fenntartás nélkülinek vélt szabadság első napjaiban megfogalmazást nyert: Kolozsvár magyarságának a Ceaușescu-rendszer bukása utáni első állásfoglalásában, a Szabadság 1989. december 23-i számában megjelent *Hívó* szóban olvasható: „A romániai magyar tudományos önismeret szabad ápolása, művelődési intézményeink, első helyen az Erdélyi Múzeum-Egyesület működésének anyagi és szellemi biztosítása, a magyar nyelvű rádió- és televízióadások felújítása, műemlékeink védelme (...) életfontosságú szükségletünk.” Ennek a nyilatkozatnak az aláírói között ott van Jakó Zsigmond is, aztán néhány nappal később épp az ő lakásán gyűlnek össze az alapítók: a folytonosságot személyükben képviselő Nagy Jenő, az EME egykori titkára, Imreh István és Faragó József, az EME 1950-beli tagjai, valamint az „új” gárda: Balázs Sándor, Benkő Samu, Csetri Elek, Gáll Ernő, Kántor Lajos, Kiss András, Nagy György és Sipos Gábor. Megválasztják az EME ideiglenes intézőbizottságát: Jakó Zsigmond elnök, Benkő Samu alelnök, Sipos Gábor titkár és Kiss András személyében. 1990. március 22-én megtartják az

Egyesület újraalakulását kimondó közgyűlést is, amely elfogadja az új alapszabályokat, május 9-i dátummal pedig megtörténik az EME mint jogi személy bejegyzése is. Aztán megindul a munka – talán nem érdektelen idejegyezni, hogy a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálynak 1991. március 21-i, második felolvasóülésén *Neoklasszicizmus az erdélyi irodalomban* címmel Egyed Emese tart előadást, akinek könyvével most az Erdélyi Tudományos Füzetek 300. kiadványának megjelenését ünnepeljük.

Az 1989. december végi változások idején feleséggel Udvarhelyen voltunk, s én jóformán a *készre* érkeztem vissza Kolozsvárra. Ekkor vont be Benkő Samu az EME újraélesztésének gyakorlati munkájába. Így a Kriterion-szerkesztői feladataim mellé oda került az EME eltervezett kiadványainak, első sorban az Erdélyi Múzeum folyóiratnak és az Erdélyi Tudományos Füzeteknek az elindítása.

A könyvkiadás terén akkor, a kilencvenes évek elején, különben igen nehéz helyzet alakult ki: A diktatúra utolsó éveiben meglehetősen anyagi (papír és nyomdai segédanyagok) hiánnyal küzdő nyomdákra rászakadt egy hatalmas sajtódömping. Kuszálík Péter az első évtizedet számba vevő sajtóbibliográfiájában nem kevesebb mint 935 időszakai sajtótermék leírását adja, hozzátevé azok igen hullámzó élettartama jelenségének magyarázatául: „A sajtótermékek életét nem a politika, hanem a közélet, a gazdaság változásai befolyásolták: az állandó áremelkedések, a gyártó–forgalmazó–fogyasztó (illetve a szerkesztő–terjesztő–olvasó) háromszög tökéletlen működése”.¹ Ugyanakkor a korábbi támogatási rendszer, az állami hálózatba tartozó kiadók munkájának folytatásához szükséges állami pénz igencsak akadozva jutott

1 | Kuszálík Péter: *A romániai magyar sajtó 1989 után*. Teleki László Alapítvány–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001. 8.

el a fennmaradt kiadókhoz, amelyek így a sajtóval ebből a szempontból sem tudtak konkurálni. A Kriterionnál ott álltak tucat-számra a Főigazgatóság által a 80-as évek vége felé már a tervekből kidobott vagy eleve reménytelen kéziratok, amelyeknek legalább is egy részét most „Tiltott könyvek – szabadon” feliratú „haskötővel” készültünk elindítani.

A kiadó vezetését Domokos Gézától hamarosan átvevő H. Szabó Gyula „az első szabad író-olvasó találkozó” után még bizakodva nyilatkozta: „... rövid távú elképzelés: 1990-re már 130 cím megjelentetését tervezzük... Kéziratokban nincs hiány, hisz a cenzúra miatt igen sok kéziratot kellett elfektetni, sőt még kész könyvek is raktáron heverték”.²

A valóság azonban nem sietett a várokozások elébe: míg a diktatúra utolsó – megszorításos – évében, 1989-ben a Kriterion magyar szerkesztőségéből még 68 cím került a piacra, addig az 1990-es évben mindössze 41 cím. És még ezzel is első helyen állt az 1990-es év egész romániai magyar kiadói mezőnyében, amely mindössze 66 címet tett ki.

Ezek voltak azok a körülmények, amelyek közepette az Erdélyi Múzeum-Egyesületben elkezdtük a kiadói terveket szövögetni.

A közgyűlés után elkészítettük, és 1990. december 1-jei keltezéssel szét is küldtük a szakosztályokhoz az első körlevelet az EME könyvkiadói tevékenységének, konkrétan az Erdélyi Tudományos Füzeteknek a beindításáról. Ideiktatom ennek a körlevélnek a főbb pontjait:

„Elképzelésünk szerint évente 10–12 füzetet jelentetnénk meg, füzetenként 2-5 szerzői ív terjedelemben, olyan eredeti kutatásokon alapuló tanulmányokból, amelyeknek szerzői romániai magyar kutatók, illetve olyan, határainkon kívül élők,

akiknek témái az erdélyi múlt, vagy jelen valamely témájához kapcsolódnak.

A füzetek hozzávetőleges példányszáma 2000–5000 között lenne (...)

Mivel a sorozat biztonságos beindításához az első évre betervezhető teljes kéziratmennyiségnek a szerkesztőbizottság kezében kell lennie, az a kérésünk, hogy a szakosztályok Intéző Bizottságai vegyék számba a kész, és véglegesítéshez közel álló kéziratokat, és tegyenek javaslatot arra, mi kerülhet be a szakosztály tagjaitól az első (és esetleg a következő) év kiadói tervébe. (...)

Elképzelésünk szerint a Szakosztályoknak az említetten túl szerepet kell kapniuk a beérkezett kéziratok szakmai elbírálásában is. Ezzel kívánjuk egyrészt szavatolni az évről évre megjelenő füzetek szakmai színvonalát, másrészt közüggé tenni az EME könyvkiadását.” (Itt és a továbbiakban a magam iratgyűjtőiben megőrzött levelekből-dokumentumokból idézek.)

És hamarosan kezdtek is jönni az első kézirat-felajánlások, amelyekből, a szakosztályokból felkért lektorok véleményezése után, összeállt aztán az 1992-ben megjelent az első négy füzet: Az első volt Antal Árpád tanulmánya György Lajosról, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály utolsó elnökéről, egyfajta tisztelgés is az élete utolsó éveiben méltatlanul meghurcolt tudós emléke előtt. Ezután következett Imreh István és Demény István Pál egy-egy egész füzetet betöltő nagyobb tanulmánya, végül a sort az időközben szintén megindult folyóiratunkból, az Erdélyi Múzeumból, a Széchenyi István emlékezetére megjelent tanulmányok különnyomataiból összeálló füzet zárta.

Ugyancsak 1991–1992-es keltezéssel indult el, két füzetrel, a marosvásárhelyi OGYI tanárainak dolgozatait tartalmazó *Orvostudományi Értesítő* és a két háború közötti hagyományokat folytatni kívánó *Bibliográfiái*

2 | Székedi Ferenc: Kriterion: Több lépés előre. *Hargita Népe* 1990. március 3.

Füzetek első füzete, amelyben Tóth Kálmán és Gábor Dénes az 1944–1949 közötti időszak romániai magyar könyvtermését vette számba.

Az EME könyvkiadói munkájának beindításában nagy segítség volt, hogy a kéziratok nyomdai előkészítésében igénybe vehettem a Kriteriontól akkor már megvált (nyugdíjazott) kollégáimat: a nyugdíjasként már az Erdélyi Református Egyházkerület Misztótfalusi Kis Miklós nyomdájában dolgozó Bálint Lajost és Hatházy Ferencet, valamint korrektorként Fodor Irént és Mező Piroskát. És erre szükség is volt, mert nemcsak a szerzőktől, de még az Orvostudományi Szakosztály marosvásárhelyi sorozatszerkesztőitől is nemegyszer kaptam hiányos, nyomdai szempontból előkészítetlen kéziratokat. Ezek a nehézségek persze az idők folyamán rendre kiküszöbölődtek, de elég hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a kiadványokkal való munka nem egy személyre van szabva. Mert nemcsak az állami támogatás akadozott, még az állami kötelekben tartott kiadók felé is, de megszűnt a megjelent könyvek kereskedelmi forgalmazásának korábbi rendszere: az országos könyvterjesztő hálózat. Egy könyvkiadónak saját magának kellett gondoskodnia arról, hogy kiadványai a remélt olvasóközönséghez eljussanak. És külön gondot jelentett a kiadványai megjelentetéséhez szükséges költségek biztosítása, hiszen az EME vagyona 1948-ban államosították, ugyanakkor a változás utáni első években még kialakulatlan volt az alapítványi támogatási rendszer. Igaz viszont, hogy jelentkezett néhány támogató, akik lehetővé tették egy-egy kötet megjelenését. És mindezek mellett az EME-kiadványok szerkesztőjének dolga volt elszámolni a megjelent kötetek költségeivel, gondoskodni a szerzők és munkatársak honoráriumának, munkadíjának kifizetéséről – a mindenféle ehhez elengedhetetlen papírmunkával együtt. Még hozzá olyan körülmények között, amikor a lej rohamos

elértéktelenedése miatt az elszámolásokat dollárfolyam szerint is el kellett készíteni. Csak egy kiadvány elszámolását íktatom ide ízelítőül, a Kossuth-centenárium alkalmából kiadott 219. Erdélyi Tudományos Füzet honoráriumaira vonatkozó, 1994. október 15-i keltezésű szerkesztői javaslatomat:

Szerző	a tanulmány (+jegyzetek) terjedelme (lap)	honorárium (lej)	honorárium (USD)
Kiss András	1,40	3045	1,74
Csetri Elek	36,88	59902	34,23
Orosz István	13,30	20965	11,98
Egyed Ákos	26,60	42105	24,06
Pölöskei Ferenc	10,60	18555	10,60
Imreh István	18,01	29155	16,66
Benkő Samu	10,78	18007	10,29
összesen		191734	

A tanulmányoknál 2000 jeles oldalanként 1 USD-t, a jegyzetknél 0,50 USD-t számoltam. Az USD mai hivatalos árfolyama 1750 lej.

Hogy kiadványszerkesztőként mindezek mellett olykor egyik-másik kézirat lektorálását is el kellett vállalnom, s nemegyszer a szerző és a lektorok közötti nézeteltéréseket is kezelnem kellett, az természetes.

Óhatatlanul szükség lett volna arra, hogy az EME – hosszú távon – fizetések alkalmazására bízva legalább a munka adminisztratív részét, addig is, amíg – évek alatt – egy arra kiválasztott szerkesztő el-sajátítja a kéziratokkal való munka minden csínját-bínját. Ezt pedig – több beadványom ellenére – az elnökség nem akarta tudomásul venni.

Ami a megjelenő ETF-füzetek kiadási költségeit illeti, a tagság létszámának korábban említett megnövekedése mellett külön ki kell emelnem azt, hogy sokan a tagok közül az EME pénzügyi gondjaiban is rész vállaltak: az első (209.) füzet költségeinek fedezésére szükséges összeget például a kolozsvári Református Kollégium egykori diákjai adták össze, volt tanárukra, Nagy Gézára emlékezve; az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság emlékét idéző (218.) füzet költségeihez az EMKE Maros megyei szervezete járult hozzá; a jeles nyelvész, eszperantista, Szentkatolnai Bálint Gábor emlékét idéző 220. ETF-füzet megjelenését pedig szülőfaluja magyar közösségének hozzájárulása tette lehetővé; Kovács Andrásnak a radnóti várkastélyról írott tanulmánya (215. füzet) Degenfeld Schomburg Sándor, Muckenhaupt Erzsébetnek a csíksomlyói XVI. századi könyvleletet ismertető kiadványa (216. füzet) dr. Kéri Zoltán, míg Bura Lászlónak a szatmári diáknévsorokat feldolgozó kiadványa (217. füzet) Kéri Zoltánné anyagi támogatásával jelent meg. S az első időszakból csupán két füzet elszámolásából tűnik ki az Illyés Alapítvány és egy füzetnél a Soros Alapítvány támogatása.

Közben az EME emblémáját viselő más könyvek is megjelentek: 1993-ban beindult és évről évre új számokkal (1997-ig hét füzettel) gyarapodott az Orvostudományi Értesítő, a Bibliográfiai Füzetek, a Műszaki Tudományos Füzetek sorozata,

s önálló kiadványként megjelent az újraindított Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban egy kötet, a korán elhunyt Wolf Rudolf gondozásában (*Torda város jegyzőkönyvei*. 1993), amely sorozat aztán még ebben az első évtizedben a Kovács András szerkesztette *Gyulafehérvár város jegyzőkönyveivel* (1998) folytatódott. Az EME emblémájával jelent meg továbbá Entz Gézának Erdély 11–16. századi építészetéről írott kétkötetes műve (1994, 1996), Deé Nagy Anikó könyve a könyvtáralapító Teleki Sámuelről (1997), egy emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. születésnapjára, valamint a Kriteriontól átvett *Székely oklevéltár* új sorozatának 4. kötete (1998). És mindezek mellett, az évtized végéig még hat önálló kiadvány, Benedek István, Demeter László, Gábos Zoltán, Kékedy László, Nagy-Tóth Ferenc, Sepsi Árpád kötetei.

*

És hogy zárómondatként és összehasonlításul a jelenbe is bepillantsunk, egyetlen adatot említek: 2020–2023 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában évi 20–25 cím jelent meg, miközben egyéb, nem szakosodott kiadók mellett ma már a Kolozsvári Egyetemi Műhely is versenytárs a hazai magyar tudományos könyvkiadás mezőnyében.

DÁVID GYULA